
АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕНЬ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

УДК 070(075.8)+82.0–4(075.8)

О. О. Гусєва

ДОЛЯ “СТАРОГО” ЖАНРУ НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ

У статті висвітлено особливості одного з найстаріших жанрів журналістики – нарису. Підкреслено, що зараз він, хоча й зійшов з авансцени літературного розвитку, проте себе не вичерпав і певною мірою продовжує бути затребуваним, що знайшло відображення в розвитку його зображально-виражальних можливостей, відновленні й розширенні композиційно-стилістичних ресурсів.

Ключові слова: жанр, нарис, документалізм, документ, проблематика, стильові особливості.

Нарис – неканонічний жанр відносно пізнього походження, орієнтований на реальну дійсність; його жанрово-стильові особливості зумовлені естетикою факту, установкою на достовірність оповіді. Разом з тим нарис, звичайно ж, входячи до жанрових систем і літератури, і журналістики, розвивається разом з ними, підкоряючись їх законам. Невеликі твори з документальною основою та публіцистичною спрямованістю існували й існують також у західно-європейській і американській літературі та журналістиці (там вони мають назву есе, скетч або фітче-сторі). Але той жанр, який дістав назву “нарис” з притаманними йому специфічними ознаками, існує та функціонує в українській літературі та журналістиці.

Мета статті – охарактеризувати сучасний стан жанру нарису та визначити перспективи його розвитку.

Журналістська термінологія багато в чому запозичена з літературознавства та мистецтвознавства. Будь-яка інформація є, насамперед, текстом, а текст, як правило, створюється за певними жанровими законами. Журналістика розглядає жанр як форму відображення реальної дійсності, що володіє низкою відносно стійких ознак. І в цьому разі таке визначення загалом збігається з літературознавчим. Однак потрібно вказати й на відмінності, перш за все, на різний обсяг поняття “реальність” у літературі та журналістиці. У літературі воно ширше, оскільки ті чи інші письменники цим терміном можуть позначати далеко не одне й те саме. Тому в художньому творі під реальністю можна мати на увазі щось дійсно існуюче, що, так би мовити, “можна помацати”, щось, що належить до сфери буття (на відміну від “побуту”), і, нарешті, те, що є плодом фантазії митця та не спирається на будь-які реалії. А в журналістиці “в основу жанрового розподілу покладено не тільки ступінь типізації, а й враховано також спосіб відображення реальної дійсності, функціональні особливості тих чи інших передач, їх

частин, тематичну своєрідність технічних умов, наприклад телепередач” [3, с. 9]. Передбачається, що в журналістських жанрах може бути домисел, необхідний для реконструкції того чи іншого явища, але не вигадка (як відомо, факт недоторканий, коментар – вільний). Однак установка на достовірність завжди присутня в документальному нарисі. Підкреслимо: лише установка, а не сама достовірність. Оскільки жанр чітких меж не має, то й говорити про нього як про стале утворення не доводиться, можна лише прийняти ту обставину, що жанрова система як у літературі, так і в журналістиці ще далека від своєї завершеності, хоча й треба визнати, що остання прагне чітко розподілити жанри відповідно до характеру подачі інформації за трьома групами: інформаційними, аналітичними та художньо-публіцистичними. Але це лише прагнення, оскільки в журналістиці будь-яке повідомлення має на увазі інформацію та – часто – її аналіз, незалежно від того, в якому жанрі ця інформація подана. У зв’язку із цим зазначимо, що зараз з’являється нова типологія, в якій намічені групи жанрів, що мають дещо інші позначення, а саме: оперативно-новинні, оперативно-дослідні, дослідні, дослідно-новинні та дослідницько-образні. Оскільки ця типологія розроблена ще менше від попередньої, ми будемо зараховувати нарис не до “дослідницько-образної” групи жанрів, а, як раніше, до художньої публіцистики, що передбачає розгорнутий опис жанрових ознак нарису.

Жанрова визначеність нарису завжди викликала суперечки. Зокрема, В. Здоровега слушно зауважує, що в художньо-публіцистичних жанрах ідея втілюється в конкретній ситуації, системі певних образів. Він підкреслює, що в художньо-публіцистичному тексті набуває важливого значення “художня деталь, промовиста подробиця, яка зумовлює відповідну картину, лаконічно характеризує певне політичне, психологічне явище” [4, с. 245]. О. Глушко, говорячи про синкретичну природу нарису, в якому поєднуються аналітика та художнє осмислення дійсності, зазначає: “З одного боку, нарис до-

зволяє авторів виявляти серцевину досліджуваного явища. <...> З іншого – використовуючи багатство мовностилістичних, образних засобів, властивих художній літературі, нарисовець здобуває унікальну можливість виразити написане...” [2, с. 69]. Отже, питання про жанрові особливості нарисів непросте та вирішується неоднозначно, як і сама теоретична проблема жанру. Для письменника й журналіста жанр – це спосіб його художнього мислення, а для читача – сукупність певних формально-змістовних ознак, що викликають оцінку-відгук. У визначенні нарисів, як правило, підкреслюється його документальна основа, пізнавальне значення, але визнається й наявність художнього вимислу. Часто відзначається складність художньої природи нарисів – властиві йому точність, документальність і вимисел, легкість начерку та глибина узагальнення.

У підручнику “Теорія літератури” за редакцією О. Галича нарис визначено як “малий художньо-публіцистичний жанр, у якому автор зображує дійсні події та факти. Найчастіше нарис присвячується відтворенню сучасних подій чи зображенню людей, яких особисто знав письменник” [1, с. 276]. Нарис відрізняється від оповідання відсутністю єдиного, швидко вирішуваного конфлікту й більшою описовістю. Як бачимо, науковці зазначають, що нарис зближується з публіцистикою та науковим дослідженням.

Ряд науковців підкреслював, що цей жанр містить у собі достовірну інформацію про певні явища, події, ситуації, а мірилом правди в ньому є свідчення очевидця, реальні факти й події. Такі уявлення про нарис укладаються в естетичну концепцію мімесису, коли література розглядається як наслідування, імітація дійсності. І, отже, передбачається точне, “правдиве” її зображення. Але, як відомо, художня правда далеко не завжди адекватна правдоподібності, дійсності у мистецтві згущується, ущільнюється, модифікується, втілюється в особливий просторовий і часовий організації художнього тексту. Безсумнівно, факт і документ лежать в основі документальної літератури, яка, на думку Д. Наливайка, “завжди різноманітна за своїм складом, іноді це репортаж, іноді автобіографія, іноді те, що називається “сповідальним жанром”, – але суть завжди одна й та сама – тяга до великої точності, до факту, документа на шкоду вимислу” [5, с. 194]. Разом з тим дослідник зазначає, що більшість творів з установкою на достовірність “у справжньому сенсі слова документальними не є, а лише імітують документальну літературу, її прийоми і структуру, її поетику” [5, с. 194]. Чи належить нарис до цієї більшості творів з установкою на документальність? Зрозуміло, умовність художнього відображення дійсності властива всім родам і жанрам літератури. Установка на достовірність, документальність відтворення дійсності – найважливіша особливість поетики нарисової прози, але вона не виключає, а передбачає пафос об’єктивного дослідження, значущість ре-

ального факту, дійсної події. Необхідно враховувати також, що і документальний нарис передає факти суб’єктивно. Безглуздо було б вимагати від автора, щоб він припинив бути самим собою, відмовився від свого досвіду, своїх пристрастей, власного бачення світу й людей. Питання про вимисел у нарисі – одне з найскладніших. Зараз, мабуть, ніхто не стане заперечувати правомірність художнього вимислу в нарисі, проте він щоразу певним чином співвідноситься з документальністю, поза якою нарис немислимий.

За своєрідністю та проблематикою зазвичай розмежовують проблемний, портретний, моральноописовий, подорожній, етнографічний, літературно-критичний та інші нарисів. Більшість дослідників вважають, що проблемно-тематичні та родові ознаки мають жанроутворювальну властивість, і на цій підставі будують свої внутрішньо-жанрові типології. Типологічні ознаки нарисів виявляються досить яскраво, якщо розглянути співвідношення в ньому документально точних свідчень, фактів, осіб та художнього вимислу. Публіцист зазвичай залучає читача до своєрідного діалогу про актуальні питання сучасності, і в нарисі факт відіграє провідну роль. Тож, говорячи про літературу з документальним началом, необхідно віднести до неї й нарис, оскільки в ньому естетичне значення знаходять реальні факти, події, люди, інтегровані в художнє ціле. Ще раз підкреслимо: для нарисів характерна постійна присутність на першому плані учасника, який роз’яснює, коментує, узагальнює події. Саме він створює естетично завершену художню реальність, яка повинна сприйматися читачем як достовірне свідчення, як документальний факт.

Різні за своєю суттю форми мислення – понятійне й художнє – синтезуються в нарисі, що й зумовлює його двоїсту, синкретичну природу. У нарисі художня реальність тексту завжди чітко співвіднесена з позатекстовою. У ньому можуть співіснувати і власне оповідне начало, і елементи сценки, і статистичні викладки, і розгорнуті авторські публіцистичні судження. Цей жанр завжди спирається на факти, документи, в його основі лежать реальні події. Але разом з тим нарис не є прямим, дзеркальним відображенням дійсності, він – певна форма естетичної рефлексії на неї. Основні ознаки нарисів залишаються загальними для будь-якого його типу й внутрішньожанрового різновиду; документальна точність відтворення дійсності, поетика життєподібності (хоча в цьому жанрі можливі і фантастичний вимисел, і гротескна загостреність образів), пряма авторська оцінка зображуваного, ослаблена сюжетність, фрагментарність, порівняно невеликий обсяг тексту. Хронотоп нарисів конкретизований, художній час зазвичай втілює “поточний момент” і має подієвий характер.

Термін “нарис”, незважаючи на те, що існує він уже більше ніж два століття, залишається не зовсім з’ясованим. Складно чітко окреслити й межі цього жанру. Жанрова логіка нарисів зумовлює конкретність і злободенність, але якщо вона

зводиться лише до такого роду “злоби дня”, то через нетривалий час нарис стає читачеві нецікавий. Нарису властива певна “ескізність”, тенденція до виділення головного, але разом з тим і прагнення з конкретного факту вивести до широкіх художніх узагальнень. Сюжетне начало в ньому ослаблене, факти, умовиводи, спостереження скріплює авторське “я”. Тут необхідно зумовити особливості реалізації авторського ставлення до зображуваного у двох основних типах нарису. Авторське “я” чітко виявляється в белетризованому нарисі, де можливі і домисел, і художній вимисел, а оповідь ведеться не причетним до головних подій наратором. Але не менш відчутна його присутність і в документальному нарисі, де відображаються події, що дійсно відбулися, свідком або учасником яких є автор-персонаж. Художній вимисел у нарисі можливий, проте він обмежений установкою на достовірність. Автор може підсилювати одні риси, притаманні персонажу, і приглушати інші, якщо це відповідає задуму й не заважає правдиво відтворювати події та характери навіть ціною їх схематизації.

Єдиної й загальноприйнятої внутрішньожанрової класифікації нарису немає. Зазвичай виділяються точно адресований (документальний) і безадресний (белетризований) типи нарису. До того ж відповідно до змісту, проблематики й композиційно-стильових особливостей можуть бути виділені подорожній, морально-описовий, проблемний, портретний нариси. Можна також вибудувати довгий ряд нарисів відповідно до предмета розповіді: сільський, міський, військовий, судовий, виробничий, нарис про природу, про спорт, про мистецтво. Наведені вище класифікації не суперечать одна одній, а, навпаки, одна одну доповнюють. В одному випадку враховано естетичні властивості життєвого матеріалу, що лежить в основі теми твору, а в іншому – обрану автором думку в руслі стійкої традиції, що відповідає тому чи іншому внутрішньожанровому різновиду нарису. Історію нарису можна вибудувати, розглядаючи розвиток цього жанру в межах різних літературних напрямів, визначаючи його місце всередині жанрової системи, яка складалася в епоху класицизму, сентименталізму, романтизму, реалізму, модернізму та постмодернізму.

Висновки. На початку ХХІ ст., коли були створені передумови для формування більш широкого синкретичного літературного простору, нарис не зник, але був витіснений на його узбіччя. Популярними стали інші документально-художні жанри, хоча нарисові традиції ними успадковуються різною мірою. Сучасна невигадаана література виникає із структурних модифікацій уже існуючих документально-художніх жанрів (щоденник, нарис, мемуари). Введення документального матеріалу має різноспрямований характер. В одному випадку воно може слугувати досягненню максимальної фа-

ктологічної точності, в іншому – документ розчиняється в художній концепції твору, набуває функції образотворчого прийому. Таке вільне конструювання сюжету з документального автобіографічного матеріалу, звичайно ж, відрізняється від аналітичного підходу до зображення дійсності в нарисі, характерного для цього жанру відбиття унікальності реальних осіб і подій. Проте у створенні нових форм письма нарисовий досвід продовжує брати участь, оскільки експерименти останніх десятиліть ясно показали, що без відтворення й перестворення елементів реальної дійсності переконлива художня картина світу представлена бути не може. Якщо розглядати літературний процес у координатах співвідношення літератури вимислу (fiction) і літератури факту (non-fiction), то стає очевидно, що коли в літературній свідомості стверджується прагнення до точного й достовірного відображення дійсності, на авансцену виходить нарис, а в іншому разі він переміщається на околицю літературного процесу, але не зникає. На початку ХХІ ст. відбулася модернізація нарису, набуття ним нових ознак і властивостей на межі руйнування традиційного жанру. У сучасному культурному просторі нарис займає порівняно незначне місце, а нарисова публіцистичність витісняється есеїстикою, орієнтованою на нечисленних кваліфікованих читачів. Сповідь сьогодні видається більш ефективною, ніж публіцистична проповідь. “Чиста” соціальна проблематика відійшла на задній план, хоча вона, звичайно, не зникла, а переломилася в пошуках особистістю своєї соціальної та національної ідентичності.

Жанр нарису далеко себе не вичерпав і різною мірою був затребуваний протягом двох століть, що знайшло відображення в розвитку його зображально-виражальних можливостей, відновленні й розширенні композиційно-стилістичних ресурсів. Тож подальше вивчення його функціонування в сучасних умовах становить неабиякий науковий інтерес.

Список використаної літератури

1. Галич О. А. Теорія літератури : підручник / О. А. Галич, В. М. Назарець, Є. М. Васильєв ; за наук. ред. О. Галича. – 3-тє вид., стереотип. – Київ : Либідь, 2001. – 408 с.
2. Глушко О. К. Художня публіцистика: європейські традиції і сучасність : монографія / О. К. Глушко. – Київ : Арістей, 2010. – 192 с.
3. Дяговец И. И. Журналистская жанрология : учеб. пособ. для студ. ф-та “Журналистика” / И. И. Дяговец. – Донецк : Норд-Пресс, 2009. – 88 с.
4. Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості : підручник / В. Й. Здоровега. – 3-тє вид. – Львів : ПАІС, 2008. – 276 с.
5. Наливайко Д. С. Искусство: направления, течения, стили / Д. С. Наливайко. – Київ : Мистецтво, 1985. – 365 с.

Стаття надійшла до редакції 23.05.2014.

Гусева Е. А. Судьба “старого” жанра на рубеже тысячелетий

В статье освещены особенности очерка как одного из старейших жанров журналистики. Подчеркивается, что сейчас он, хотя и сошел с авансцены литературного развития, однако себя не исчерпал и в разной степени продолжает быть востребованным, что нашло отражение в развитии его изобразительно-выразительных возможностей, восстановлении и расширении композиционно-стилистических ресурсов.

Ключевые слова: жанр, очерк, документализм, документ, проблематика, стилевые особенности.

Guseva E. The Fate of the “Old” Genre at the Turn of the Millennium

The article describes the features of the essay as one of the oldest genres of journalism. At the beginning of the XXI century its modernization occurred, new features and properties on the verge of destruction of the traditional genre appeared. In today’s cultural space essay takes a relatively small place, and the essay journalism is displaced by essays focused on not numerous skilled readers. The confession today seems to be more effective than the journalistic propagation. “Pure” social issues receded into the background, although they certainly did not disappear, but refracted in search of their social and national identity.

The genre of essay did not exhaust itself and in varying degrees it has been in demand for two centuries, which is reflected in the development of its graphic and expressive possibilities, renewal and expansion of compositional and stylistic resources.

Key words: genre, essay, documentalism, document, problems, stylistic features.